

średniowiecza. Dzieło o. prof. Stancatego jest ponadto prawdziwym *vademecum* dotyczącym Biskupa Toledo, gdyż nie jest tylko naukowym przekładem tego łacińskiego dzieła, lecz także bogatą kopalnią wiadomości, które dotyczą samego dzieła, jej autora, czasów, w których dzieło powstało, jego wydań drukiem i opracowań dotyczących różnych wersji i przekazu tekstu. Ponadto, cenny i bogaty wstęp oraz bibliografia sprawiają, iż książka posiada wielką wartość naukową.

Bazyli Degórski, O.S.P.P.E. – Roma, Università San Tomaso

Brian Patrick MCGUIRE, *Friendship and community. The monastic experience (350-1250)*, Ithaca – London 2010, Cornell University Press, ss. 571.

Brian Patrick McGuire, profesor Historii Średniowiecza w Instytucie Historii i Teorii Społecznych na Uniwersytecie Roskilde w Dani, jest znanym mediewistą mającym za sobą bogaty dorobek naukowy. Specjalizuje się w historii i kulturze cysterskiej średniowiecza od XI do XV wieku. Pierwsze szlify swej naukowej kariery uzyskał u słynnego profesora z Oksfordu, Richarda Southerna, pod którego kierownictwem w 1971 r. przedstawił nieopublikowaną do dziś dysertację doktorską z teologii św. Anzlema, a dokładniej recepcji jego nauczania o zmartwychwstaniu w XII i XIII wieku. Później rozszerzył swe zainteresowania na obszar cysterskiej teologii monastycznej, szczególnie na ziemiach duńskich, skąd sam pochodził, czemu poświęcił specjalne studium (*The Cistercians in Denmark: attitudes, roles and functions in Danish and Medieval Society*, Cistercian Publications, Kalamazoo – Michigan 1982). Od samego początku jednak fascynował go temat przyjaźni jako najprawdziwszej formy wyrazu człowieka, właściwej każdemu, niezależnie od czasów, wieku i stanu. To sprawiło, że zainteresował się też przyjaźnią w środowisku monastycznym średniowiecza, udowadniając tezę, że mnisi tamtych czasów również wykazywali zainteresowanie tym tematem i często nawzajem zawierali bliskie przyjaźnie, wbrew ogólnej tendencji nieufności do tej formy relacji ze strony instytucji Kościoła.

Szczególnym jednak obiektem zainteresowań McGuire'a, zainspirowanym ruchem gejowskim, jest komponent seksualny przyjaźni, i to zarówno hetero-, jak i homoseksualny. Postanowił go zbadać na bazie wcześniejszych badań zmarłego chicagowskiego badacza J. Boswella (*Christianity, social tolerance and homosexuality. Gay people in Western Europe from the beginning of the Christian era to the 14th century*, Chicago – London 1980, The University of Chicago Press). To właśnie w oparciu o te badania Autor kontynuował kontrowersyjną tezę o homoseksualności jednego z największych cystersów średniowiecznej Anglii, słynnego opata z Rievaulx – Aelreda, która w niniejszej książce ma również swe odbicie. Kontrowersyjność tej tezy zapoczątkowała 25-letnią jałową dyskusję między badaczami nad tożsamością seksualną Aelreda z Rievaulx, dyskusję, którą opisałem w osobnej książce: *Spór o Aelreda. W poszukiwaniu prawdziwego oblicza Aelreda z Rievaulx* (Kęty 2005, Wydawnictwo Antyk).

Niniejsza pozycja jest wznowionym wydaniem z 1988 r. (Kalamazoo 1988, Cistercian Publications). Autor ustosunkował się w niej do wszystkich uwag, jakie ukazały się po jej pierwszym wydaniu. Dlatego książka, której podtytuł roboczy brzmi: „Z nowym Wstępem”, zawiera właściwie dwa wstępy: ten z pierwszego i ten z drugiego wydania. Poprzedzają je: „Spis treści” oraz „Wprowadzenie”. Właściwy korpus książki (s. 1-427) omawia temat przyjaźni w środowisku monastycznym od IV do XIII wieku. Całą książkę wieńczą przypisy do poszczególnych rozdziałów, wykaz stosowanych skrótów, bibliografia, podzielona na źródła drukowane i dzieła drugorzędne, oraz indeks alfabetyczny. Sam autor obrał tu pięć kryteriów, które wyznaczyły sposób realizacji jego zadania (s. XII-XIV):

- bazuje na opisach przyjaźni dostępnych w takich źródłach pisanych, jak: listy, kroniki, eseje, monastyczne reguły, a nawet poematy;

- wyznacza ich chronologiczny zakres między 350 rokiem, kiedy to jest już widoczny jako taki ruch monastyczny, i 1250 rokiem, kiedy to ustał dominujący wpływ środowiska monastyczno-religijnego na kulturę europejską;

- przedstawia doświadczenie przyjaźni w jej formie historycznej, w zależności od danego środowiska i zaistniałych faktów;

- ukazuje ją w środowisku wspólnoty ludzkiej, która ma znaczny wpływ na kształt i formę przyjaźni; w tutejszym przypadku chodzi o wspólnotę monastyczną średniowiecza;

- próbuje pokazać praktyczną, życiową stronę przyjaźni, wynikającą z jej teoretycznych przesłanek.

Stosownie do obranych kryteriów, temat przyjaźni został opracowany w dziewięciu rozdziałach. Najpierw autor analizuje wiedzę Wschodnich Ojców Kościoła, preferujących generalnie życie odosobnione, aczkolwiek z pewnymi odniesieniami do wspólnoty. Na końcu tych rozważań McGuire przedstawił następujące modele życia monastycznego: życie w samotności z bezpośrednim odniesieniem do Boga (Antoni Pustelnik); indywidualne życie ascetyczne we wspólnocie (Pachomiusz), które prowadzi do życia w harmonii (Bazyli Wielki), w której jednak brakuje jeszcze zaufania do osobistych przyjaźni w ramach klasztoru (życie przyjaźni) i poza nim (życie w braterstwie); w tych ostatnich dwóch przypadkach ma więcej do zaoferowania mądrość zachodnia, którą omawia w następnych rozdziałach.

Mądrość zachodnia dbała przede wszystkim o element wspólnotowy życia monastycznego, dla których cementowania dopuszczała element indywidualnych przyjaźni, choć z różnym efektem. Autor opracował tu poglądy i praktykę przyjaźni u: Amrozego z Mediolanu, Augustyna, Hieronima, Paulina z Noli, Sulpicjusza Sewera, Jana Kasjana, Benedykta z Nursji oraz Grzegorza Wielkiego. Z tych wszystkich najwięcej obiekcji z racji dyscyplinarnych wykazywali Jan Kasjan i Benedykt, aczkolwiek jej nie wykluczali. Ogólnym efektem dopuszczenia przyjaźni w życie wspólnotowe była integracja mnichów.

Rozdział trzeci omawia dzieje przyjaźni w okresie tzw. wędrówki ludów oraz w epoce frankońskiej Karola Wielkiego i jego syna. Wzorem modelowym jest tu poemat anglosaksoński *Wędrowiec*, którym jest człowiek stale poszukujący bliskiej

przyjaźni w swoim życiu. McGuire pokazuje to na przykładach życia i twórczości Bedy Czcigodnego, irlandzkich zakonników, anglosaskich misjonarzy oraz teologów epoki frankońskiej z Alkuinem i Rabanem Maurem na czele, którzy zawierali również bliskie, duchowe przyjaźnie z ludźmi spoza środowiska monastycznego.

Kolejny rozdział omawia dzieje przyjaźni w ciągu dwóch wieków po okresie karolińskim (X-XI w.), który ze względu na wybrakowane źródła spowodowane brakiem politycznej stabilności Autor nazywa okresem zaciemnienia. Ma on swoje odbicie również w badaniach tematu przyjaźni w środowisku monastycznym, czerpanych głównie ze skąpo zachowanych listów. Autor omawia, jak przedstawiał się on w klasztorze St. Gallen, na przykładzie Rateriusza, biskupa Werony, na dworze Ottona III, na tle pierwszych prób reformatorskich życia monastycznego w kierunku ascetyzmu, oraz w Bawarii.

Tytuł następnego rozdziału: „Reforma i odnowa: Nowy impuls w kierunku przyjaźni w latach 1050-1120”, wskazuje na coraz większą rolę przyjaźni w dziele reformy monastycznej XI wieku. Autor zauważa najpierw, że znacznie wzrosło zainteresowanie koncepcją cycerońską przyjaźni, co doprowadziło do pojawienia się jej nowych duchowych form wyrazu w środowisku monastycznym oraz wśród kleru świeckiego. Na tym tle pokazuje czytelnie samo dzieło reformy gregoriańskiej Kościoła X-XI wieku oraz ruchu pustelniczego, które znalazły swe ujście w monastycznej formie przyjaźni u Anzelma z Bec i Canterbury.

Cały rozdział szósty jest poświęcony przyjaźni XII wieku kultywowanej w nowo-powstałym zakonie cysterskim, pod wpływem impulsu św. Bernarda z Clairvaux. Zainteresowania Autora idą w kierunku uchwycenia jej charakteru homoerotycznego u Anzelma z Bec i jego naśladowców. Ukazuje również formy przyjaźni w klasztorach Troyes, Cluny, Clairvaux i Celle. Na tym tle wyraziście jawi się dopiero koncepcja przyjaźni u Aelreda z Rievaulx, którą omawia szczegółowo w osobnym rozdziale.

Rozdział ósmy opisuje kontynuację aelrediańskiej koncepcji przyjaźni w środowisku monastycznym, aczkolwiek z mniejszym zainteresowaniem teologicznym. Omawia plagiaty aelrediańskiego traktatu *O przyjaźni duchowej*, listy z ich budującą przyjaźń rolą oraz poematy. Autor ukazuje wreszcie działania instytucji Kościoła, dla których przyjaźń indywidualna stała się wyzwaniem, głównie ze względów seksualnych, tym bardziej, że doszły żeńskie gałęzie zakonne. Wyzwanie to znalazło wyraz we franciszkańskim zdystansowaniu się do przyjaźni i ogólnej nieufności do niej w późniejszych latach.

Ostatni rozdział jest epilogiem, który pokazuje koniec oraz nowy początek dziejów przyjaźni monastycznej po okresie jego dwunastowiecznego rozkwitu. Autor nie omieszkuję zauważyć pesymizmu oraz strachu w temacie indywidualnych przyjaźni we wspólnotach monastycznych w późniejszych wiekach, oraz ich świecki fenomen w epoce modernistycznej.

W podsumowaniu całego dzieła McGuire'a trzeba zauważyć jego ogrom pracy, oparty na rzetelnej i fachowej literaturze źródłowej. Jest to monografia jedyna w swoim rodzaju, która na pewno już się wpisała w historię studiów nad kulturą monastyczną

średniowiecza i szczęśliwi są znawcy języka angielskiego mogący ją nabyć i z niej korzystać. Różni się ona znacząco od dotychczasowych studiów na ten temat, pozostawionych niegdyś przez Adele Fiske (1970) czy Pedro Lain Entralgo (1972). Tego ostatniego McGuire nie wspomina nawet w swojej bibliografii, nie znając zapewne języka hiszpańskiego. Wspomniane pozycje są znacznie starsze, bez wyraźnego ukazania elementu rozwojowego, oraz bardziej psychologizująco-filozofujące.

Autor próbuje pokazać w miarę szeroki wachlarz fenomenu przyjaźni w środowisku monastycznym, chcąc wyjaśnić jej genezę i następujące po sobie związki przyczynowo-skutkowe, dając różne jej formy i przejawy. Podkreśla przy tym pierwszorzędą rolę kultury chrześcijańskiej, aczkolwiek nie umniejsza elementu natury ludzkiej, która ma w swojej strukturze głębokie pragnienie wspólnoty i realizacji w niej poprzez bliskie, indywidualne, a nawet intymne przyjaźnie. Tym należy tłumaczyć poruszanie przez niego sfery emocjonalno-seksualnej przyjaźni, i ukazanie sposobów radzenia sobie z nią w środowisku monastycznym. Był to dotychczas temat tabu bardzo mało zbadany, któremu drogę zaczął dość brutalnie torować zmarły prof. J. Boswell. Być może Autor przesadza w niektórych momentach, próbując niemal wszędzie znaleźć element homoerotyczny w przyjaźniach między mnichami, tak jak uczynił to np. z Anzelmem Bec, Bernardem z Clairvaux czy Aelredem z Rievaulx, ale samo wskazanie problemu jest bardzo pozytywne i odkrywcze, warte w każdym razie zauważenia. W tej perspektywie sama przyjaźń wygląda bardziej autentycznie, ukazując przestrzenie walki średniowiecznego mnicha ze swoją piękną, ale pękniętą naturą. Z tych również względów pozycji tej nie może zabraknąć w bibliczce każdego mediewisty.

Ks. Ryszard Groń

***The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, ed. by Robert E. Bjork, vol. 1-4, Oxford – New York 2010, Oxford University Press.**

Wydawnictwo Oksfordzkie przygotowało wielkie dzieło poświęcone światu średniowiecznemu, zatytułowane *Oksfordzki Słownik Wieków Średnich*, pod redakcją Roberta E. Bjork. Jest to czterotomowy słownik obejmujący niemal wszystkie aspekty życia średniowiecznej Europy: historię, społeczeństwo, religię i kulturę, biorący pod uwagę okres od ok. 500 do ok. 1500 roku. Ze względu na nieuniknione wpływy, płynące z ościennych kultur Afryki, Bizancjum i Azji, rozpatruje on również najważniejsze aspekty dynastii islamskich, kultury awarskiej i mongolskiej.

Jak zauważa redaktor, *Słownik* ten jest przeznaczony dla specjalistów średniowiecza, ale nie tylko. Również nie-specjaliści z dziedziny mediewistyki mogą znaleźć tu wiele potrzebnego materiału, który spotyka się jedynie w specjalistycznych zbiorach bibliotek świata. Jest to więc dla nich materiał trudno dostępny; dlatego sam *Słownik* może okazać się jedynym źródłem wiedzy o życiu codziennym, archeologii, medycynie, sztuce, muzyce, pozycji dziecka i kobiety w Europie Środkowej, Wschodniej i Zachodniej.